

4. Т.Мавн "Joseph und seine Brüder". *Der erste Roman: Die Geschichten Jaakobs-* Der Text wurde anhand der Erstausgabe, S.Fischer Verlag, Berlin, 1933, neu durchgesehen. 10.Auflage: Dezember, 2000. Veröffentlicht im Fischer Taschenbuch Verlag GmbH, Frankfurt am Main, Mai 1991. – 383 S.
5. Мифологический словарь / Гл. ред. Е.М. Мелетинский. – М.: Сов. Энциклопедия, 1990 – 672 с.

Лариса Селіверстова (Харків)

ФРАЗЕОЛОГІЗМИ З ВЛАСНИМИ НАЗВАМИ В ІДІОЛЕКТІ ЯРА СЛАВУТИЧА

In the article phraseological units (PhU) are studied, in which the proper Names (antroponyms and toponyms in the idiolectics of Yar Slavutych, a contemporary poet of Ukrainian Diaspora), are of the general component. The studied PhU according to their onomastic type of the components are sub-divided. PhU with byblionyms, mythonyms, othe antroponyms and toponyms. The proper Names within the PhU are the focus of national-subjective senses; are the sign of denotative situation, which causes all the complex of associative relations and connotations. In the author's idiolectics national-cultural and intercultural onomastic PhU are distinguished. The author's PhU demonstrate phrase-composing potentials of new onim components.

Власні назви часто використовуються у складі фразеологізмів як важливі структурні компоненти. Семи окремого значення слів-компонентів, що беруть участь у формуванні цілісної фразеологічної семантики, часто привертають увагу дослідників. Зіставленню лексичного наповнення фразеологічних одиниць (далі ФО) та їх семантики присвячено багато робіт, у тому числі предметом дослідження були фразеологізми з ономастичними компонентами. [2: 2]. За статистичними даними на матеріалі російської та угорської мов, що наводить М.Пілаш [6:187-193], - на жаль, таких даних не можемо навести з української мови. - "число особових імен, прізвищ, прізвищк людей, зокрема історичних осіб, літературних героїв та письменників, релігійних діячів, а також назв релігійних свят і номінацій різних географічних об'єктів у складі фразеологізмів досягає в російському матеріалі шестисот, в угорських джерелах понад семисот одиниць" [6:187]. "Природа значень фразеологізмів із власними назвами тісно пов'язана з практичним досвідом людини, з культурно-історичними традиціями, з міфологією та релігією" [3: 46]. Отже, значення відномастичної фразеології важливе тим, що через колоритні оніми передаються особливості національної та світової історії, міфології, фольклору.

В українському мовознавстві проблему власних назв у складі фразеологізмів досліджував М.Алефіренко; він зазначив, що "в семантичній структурі власних назв відбувається нерерозподіл ієрархічної залежності денотативних і конотативних сем: останні витісняють із ядра значення оніма денотативну сему і переходять із периферії лексичного значення в його центр. Коли власна назва стає елементом фразеологізму, вона набуває властивості реалізації в значенні апеллятива. Наслідком цього стає вихід на перший план абстрактного значення онімів, що забезпечують номінативну, смислову, заступаючу і стилістичну функції власних назв у фразеологізмі" [1:5].

Досліджуючи конотацію власних назв у сучасних художніх творах, І.Муромцев звертає увагу на те, що "значною мірою активізується паронимазійне зближення оказіонального ономата з відповідним апеллятивом або іншим ономатом, часто з словосполученням або навіть фразеологічною одиницею" [5: 98] Онім у складі

фразеологізму стає тим фокусом національно-суб'єктивних смислів, таким ємкісним знаком денотативної ситуації, який приводить у рух цілий комплекс асоціативних зв'язків і конотацій, пов'язаних із назвою або ім'ям.

Одним із питань фразеології є національно-мовна, індивідуально-авторська своєрідність фразеологізму, оскільки в кожній мові вона має особливий плац вираження і таким чином втілює національний, авторський колорит. Оними-компоненти виступають образним стрижнем внутрішньої форми фразеологізмів і вказують напрямок мотивації їх значення. Авторські фразеологізми можуть мати оригінальну внутрішню форму, на створення якої впливають екстралінгвальні чинники. У ній синтезуються різні аспекти світобачення письменника, пов'язані з соціальною і духовною культурою мовної особистості, національним досвідом і традиціями. В авторських фразеологізмах відчутне посилення суб'єктивності, збільшення образності, що досягається завдяки конотативному значенню онімів, яке потенційно закладається автором у смислову структуру ФО. Функцією такого оніма є переважно не номінація, а образно-емоційна оцінка предметів, ознак, дій, явищ автором.

Розвиток подій нашої доби, геополітичні зміни, інтенсивність міжнародних контактів складають екстралінгвальні чинники, що впливають на індивідуально-авторську мовотворчість і відповідно відображаються на процесі семантичних перетворень ФО. Дослідження ономастичних фразеологізмів на матеріалі ідіолекту Яра Славутича поглиблюють знання про особливості їх семантики, а також про їх своєрідність як виразових засобів поетичного мовлення.

Поетичний ідіолект Яра Славутича, відомого сучасного письменника української діаспори, особливий за кількісними і художньо-естетичними показивками вживань власних назв. Поет широко використовує ономастичні фразеологізми. За типом компонентів-онімів їх можна поділити на чотири групи: 1) фразеологізми з онімом – біблійним поняттям, найуживанішим компонентом таких кліше є онім Бог (Господь, Творець, Христос); 2) фразеологізми з компонентами – міфонімами, 3) фразеологізми з компонентами – антропонімами; 4) фразеологізми з компонентами – топонімами.

Центром поезії Яра Славутича є людина. Автор традиційно вводить до поетичного мовлення архаїзми, історизми, фольклорні елементи, а також ФО з бібліонімами. Фразеологізми, компонентами яких виступають оніми Бог, Господь, Христос (*путь Христова, слово Христа, хай Вам Бог допоможе, нехай Бог благословить, Господня сила!, чим Бог послав, і Бог велів, дасть Бог, слава Богу, Боже борони, Богом забути, прости їм Боже, о Боже великий!, сам Бог не зна, Боже Великий, Єдиний, праведний Бог*) мають яскраво виражену позитивну емоційну ауру в контекстах поетичних творів Яра Славутича. Поодинокі ФО набувають чітко негативного звучання: *побила Божа кара, Божий бич*. Багато з наведених фразеологізмів мають лексичні, граматичні або лексико-граматичні варіанти в загальнономовному словнику.

ФО з компонентами *Бог, Господь, Творець, Христос* виступають найчастіше виразниками людських емоцій. Такі фразеологізми вважаються найдавнішими за походженням. Людину завжди супроводжувало почуття єдності з Богом, тому висловлювання до Бога або посилення на нього, сподівання, пов'язані з ним, ставали часто вживаними і перетворювались на стійкі словосполучення. Фразеологічні одиниці з компонентами Бог, Господь мають давні традиції вживання в українській літературі. У контексті поетичних творів вони працюють на спізодичний сюжет: *"Варення з вишень і витальні тло Вістили щедро: "Гостя зустрічаю Чим Бог послав, що в домі наростало" [8, 2: 94], допомагають виразити почуття ліричного героя: "Тоді не змовчав молодавий дід "Тікайте, хлопці! Хай вам Бог допоможе! Тримайте гордо український рід!" [8, 2: 54] або стають експресемами: "О, зглянься, Боже! Мудру дай пораду! Дідизна гине, вмирає люд . ." [8, 2: 60], коли у творі розкривається ставлення автора до описуваних подій, вчинків.*

Антична міфологія – усього світу культурне надбання, що входить в основу європейської літератури. Тому фразеологізми з міфонами – один із найуживаніших елементів поетичної мови, як і самі міфони. Українська поезія завжди мала елементи античної спадщини. Динаміку античної міфонії в українській поезії досліджувала Л. Масенко [4]. ФО, елементом яких виступають міфони, вважаються пам'ятками світової культури. Вони складають усвітній фразеологічний фонд і можуть однаково перекладатися різними мовами. Навіть якщо у різних мовах не збігається лексичний склад фразеологізму, зберігається смільний його конотат. Це пояснюється походженням ФО із елементами-міфонами.

Яр Славутич продовжує сталу традицію вживання ФО із міфонами. За кількістю вони переважають інші ономастичні фразеологізми. Автор уживає в поезії традиційні фразеологізми *Амурові стріли, меч Дамокла, муки Тантала (Танталові муки)* перефразовані ФО: з "Прометєїв вогонь" – *вогонь – брат Прометєя, смолоскип брат Прометєя, снага Прометєя, Прометєїв дар*, а також індивідуально-авторські ФО *меч Дамокла, вогонь Адама, гарфи Аполлона, Венерин храм, Дажбога сила, дарунок Єви, спокуса Єви, Дионісів спалах, Вааловий вогонь, Орфеїв спів, цимбали Хорса, подвиги Гермеса, Фенікс, незникомий птах*. Складниками, що створюють смислову єдність словосполучення, можуть виступати персонажі художньої літератури: *вогоць Енея, голокоштів новий Одисей, ключ Кассандри, ланцюги Кошея*. Стійкий конотат ВН забезпечує понятійність словосполучення. У семантичній структурі ФО компоненти-антропоніми експлікують яскраві характерологічні семи.

Крім традиційного вживання фразеологізмів із компонентами Бог та міфонами, автор часто вводить у контексти творів ФО з іменами історичних осіб і митців, які стали виразниками загальновідомого поняття, наприклад, ФО *"подвиги Богдана"* символізує козацький героїзм, *"дух Коменяра"* – патріотизм Івана Франка, другим метафоричним ім'ям якого стало Коменяр. За аналогією поет утворює фразеологічні вирази *"палання Лесі", "вогонь Теліги"*, як символ запального патріотизму Лесі Українки, Олени Теліги, який і досі наліхає поетів. *"Гончареві собори"* – вираз, побудований на метафорі, за назвою відомого твору О. Гончара "Собор", що став символом збереження народних традицій, української культури. Фразеологізм *"заповіт Шевченка"* утворений також метафоричним перенесенням назви відомого твору І. Шевченка "Заповіт" на поняття, що виходить зі змісту цього твору.

У контексті поетичних творів фразеологізми з міфонами, іменами історичних осіб виступають концентрованими влучними виразниками почуттів ліричного героя: *"І не знав я кому судить Подум'яну спокусу Єви, Тільки віддав величну мить Райських яблунь у день серпневий"* [8, 1: 148], емними характеристиками героїв: *"Витає Ольги сувора мста, і Богуславки гряде хоробрість. Ти йдеш у вічність, немов свята"* [8, 1: 312], ознаками подій. *"Прийшли в палац гоніти Олександра. Спахнув Переспочь Вааловим вогнем"* [8, 1: 256].

В ідіолекті письменника виділяємо авторські фразеологічні одиниці з компонентами-антропонімами – іменами історичних осіб, широковідомих митців. *меч Архистратига, холод Плутарха, мста Ольги, хоробрість Богуславки, подвиги Богдана, діло Сталіна, кредо Леніна, слово Леніна, дух Коменяра, Гончареві собори, заповіт Шевченка (Шевченків заповіт), Тараса слово, тополі Шевченка, палання Лесі, вогонь Теліги*. Антропоніми у фразеологізмах займають головну позицію, вони створюють понятійний центр.

В ономастичній фразеології поета спостерігається синонімія та антонімія. ФО *"слово Леніна", "Тараса слово"* у творах Яра Славутича виступають контекстуальними антонімами, а фразеологізми *"діло Сталіна", "кредо Леніна"* – контекстуальними синонімами.

Фразеологізмів із компонентами-топонімами у поетичних творах Яра Славутича небагато: *ворота в Едем, останній день Помпеї, гуси врятували Рим, Москва однакова... добра не жди, Дранг нах Зюден, Drang nach Osten*. Вони різні за структурно-семантичною будовою і функцією. Фразеологізми *"ворота в Едем", "останній день Помпеї", "гуси врятували Рим"* близькі за походженням до ФО із компонентами міфонами –

спадщина античності, що широко вживається у світовій літературі. Гіпонім *Едем* виступає синонімом до слова "рай". Легендарне місто *Пампея* набуло символічного значення через жахливі трагічні події – воно було знищене за одну ніч.

До української фразеологічного фонду входять іншомовні запозичення. Яр Славутич уживає німецький фразеологізм *Drang nach Osten* – дорога на Схід – мовою оригіналу, бо так вислів набуває якості фразеологізму, виражає підтекст виразу – усім відомий план Гітлера у другій світовій війні, його клич "дорога на Схід" означає загарбання Сходу. У поетичному творі автор оперує в одному ряду антропонімами й гіпонімами, створюючи за їх допомогою синонімічні пари: "*Два хижаци зчепились, повні злости, Хитрюга Сталін – Гітлер-маніяк Московський сброд, німецький Drang nach Osten Вп'ялися в тіло України*" [8, 2: 134]. Контекстуальними синонімами стали антропоніми *Хитрюга Сталін* і *Гітлер-маніяк*, а уособлюють вони відповідно Московський сброд і *Drang nach Osten* (німецьких завоювальників).

У творі "і орбачовіяда" поет вживає німецький вислів "*Дранг нах Зюден*" українською графікою. Через відомий зміст фраземи "*Drang nach Osten*" стає зрозумілим поняття, що виражає перше словосполучення – "дорога на Південь" – завоювання Півдня. Автор використовує властивості оніма – соціально закріпленої за ним образності, історично усвідомленої конотації. У контексті твору стає зрозумілим зміст вислову – політика І орбачова зупинила ідеологічне поневолення України ("південь Росії" – *Зюден*). Відомий публіцистичний вислів "Україна – південний сусід Росії". Словосполучення *Дранг нах Зюден* набуває ознак фразеологізму: "*Славетна будь, побідо Валєнрода! Тобі лунає можновладна ода, Бо Дранг нах Зюден ти перемогла*" [8, 1: 374]. Джерелом формування індивідуальної семантики є історично значуща інформація й конотації, пов'язані з географічною назвою. Актуалізація такої інформації є передумовою для перестроєння семантичної структури топоніма й до зміни ідентифікаційної функції на характеристичну, що зумовлює семантичне й функціональне зближення топоніма з алелятивом. Авторські фразеологізми є результатом переосмислення або видозміни словосполучень, утратою або зміною початкового його значення і набуття нового, образного, з емоційними й оцінними відтінками.

Специфіка стилістичного використання ономастичних ФО у поетичній творчості Яра Славутича виявляється в тому, що вони часто мають двочленну структуру, зазнають авторських трансформацій, вживаються у незвичних для них контекстах, набувають нових семантичних і стилістичних відтінків. В ідіолекті Яра Славутича наявні ФО із традиційним уживанням і авторські фразеологізми, що виражають сучасні поняття (ФО з компонентами-антропонімами – іменами літературних героїв (*голокостві новий Одисей*); історичних осіб (*хоробрість Богуславки, меч Архистратига*), мисців (*палання Лєси, вогонь Тєліги*)).

Серед фразеологізмів виділяються різні типи: з лексичними варіантами, які допускають заміну одного компонента іншим (*вогонь - брат Прометєя, смолоскип брат Прометєя*); морфологічними варіантами, які допускають заміни в межах форми компонентів (*заповіт Шевченка, Шевченкія заповіт, муки Тантала, Танталові муки*). Визначено авторські фразеологізми з топонімами: "*Москва однакова.. добра не жди*", "*Дранг нах Зюден*". Найпродуктивнішими онімами у фразотворенні Яра Славутича виявились *Бог, Прометей, Христос, Шевченко*. Авторські фразеологізми можна класифікувати як національно-культурні (зумовлені соціально-історичними чинниками, фольклорні, за походженням літературних джерел) і міжкультурні (з античної міфології, біблійної міфології, запозичені з інших мов). Словник авторських ФО демонструє фразотворчі потенції нових онімів-компонентів.

Дані дослідження заперечують слова Т. Кондратьєвої про те, що "у наш час створення моделей ФО "ВН+ іменник або прикметник" малопродуктивне, а фразеологічні моделі "іменник+ВН", "прикметник+ВН" майже не утворюються" [3: 47]. Історія вносить свої корективи. І це ще раз підтверджує актуальність дослідження авторських ономастичних ФО.

Внутрішня форма фразеологізмів є засобом відображення навколишньої дійсності крізь призму світобачення автора. Людські уявлення м'яливі, а смислова структура ФО, органічно змінюючись із ними, безпосередньо відбиває їх. Особливістю авторських ФО є вираження оцінки, якій належить творча роль семантичного переосмислення ономастичних компонентів. На відміну від особових імен, що спеціалізуються на функції репрезентації, оцімні компоненти фразеологізмів набувають можливості виражати інтерпретований у мовній свідомості асоціативний смисл, що повною мірою підтверджено фразеологічним матеріалом у поетичному ідіолекті Яра Славутича.

Література

1. Алефиренко Н.Ф. Имена собственные в составе фразеологических оборотов русского и украинского языков // Шоста респ. оном. конф. 4-6 грудня 1990 р. Тези доп. і пов. - Одеса, 1990. - С. 5-7.
2. Каракуця О.М. Фразеологізми української мови з компонентом "Душа": Автореферат дис. ... канд. філол. наук. - Харків, 2002. - 19 с.
3. Кондратьева Т.Н. История фразеологизмов с собственными именами // Фразеология и синтаксис - Казань. 1982. - С. 46-90.
4. Масенко Л.Т. Антична назва в українській поетичній мові // Мовознавство. - 1987. - № 5. С.55-62
5. Муромцев І.В. Конотація власних назв у художньому тексті // Вісник Харківського університету. Проблеми філології. - 1992. - Вип. 369 - С. 93-99
6. Пилаш М. Фразеологизмы с компонентами ИС в русском и венгерском языках // Слов'янська ономастика. Зб. наук. праць на честь 70-річчя д-ра філол. наук. проф. П.П.Чучки / Ін-т укр. мови НАН України, Ужгородський державний ун-т / С.М. Медвідь. - Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ комітету інформації, 1998. - С. 187-193.
7. Суперайская А.В. Языковые и внеязыковые ассоциации собственных имен // Антропонимика. - М. Наука, 1970. - С. 7-23.
8. Яр Славутич. Твори: В 5 т. Т.1, 2. К.: Дніпро, 1998.

Олег Слюсар (Чернівці)

ІСТОРИЧНІ ПОЕТОНІМИ В ТВОРАХ "УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ" ПОЛЬСЬКОГО РОМАНТИЗМУ (НА ПРИКЛАДІ ДУМ І ДУМОК ЮЗЕФА-БОГДАНА ЗАЛЕСЬКОГО)

The article is dedicated to the study of historical onomastic space of Y.-B Zalesky's poems - one of the most prominent representatives of "Ukrainian school" in Polish Romanticism. The versatility of linguistic expressive means of proper nouns (anthroponyms, toponyms, hydronyms, oronyms, and ethnonyms) in ballads and folklore epics of the poet.

Вагома роль України в польській літературі ХІХ ст. періоду розквіту романтизму відображається в захопленні її історією, природою, етнографією, місцевим колоритом і екзотикою (адже, наприклад, "дикий" козак був для поляків втіленням романтичного героя - індивідуаліста). Пошук натуральності, першорядності, культу локального колориту й, особливо, духу поетичної провінції - усе це пов'язувалося з естетичними та історіософськими концепціями романтизму. В Україні народилася значна частина тогочасних польських письменників-романтиків: Т.Зборовський, А.Мальчевський, С.Гоцилський, Ю.-Б.Залеський, М.Чайковський, Г.Жсвуський, Ю. Словацький та інші